

УДК 378.147: 316.47

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Тюльпа Тетяна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка.

ORCID: 0000-0002-8032-8676.

E-mail: tyulpatnt@gmail.com

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових теорій і концепцій, який дозволив визначити структуру соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, яку складають когнітивний, діяльнісно-комунікативний, мотиваційно-ціннісний і рефлексивний компоненти. Доведено, що особистісна складова соціальної компетентності специфічно представлена в змісті кожного із зазначених компонентів. Показано, що їхній зміст ґрунтується на головних цілях професійної освіти, структурному поданні соціального досвіду і досвіду особистості, а також основних видах діяльності.

Ключові слова: соціальна компетентність, майбутні фахівці соціономічних спеціальностей, структура соціальної компетентності, когнітивний компонент соціальної компетентності, діяльнісно-комунікативний компонент соціальної компетентності, мотиваційно-ціннісний компонент соціальної компетентності, рефлексивний компонент соціальної компетентності.

SOCIAL COMPETENCE STRUCTURE OF FUTURE SOCIONOMIC SPECIALISTS

Tiulpa Tetiana, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Work and Psychology, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-8032-8676.

E-mail: tyulpatnt@gmail.com

Theoretical analysis of scientific theories and concepts is shown in the article, which allowed to determine the structure of social competence of intended socionomic specialists.

The theories consideration of individual social development, the theory of social cognition, ideas of development of social intelligence and social literacy, gave grounds to determine one of the components of social competence. Justifying the active-communicative component of the social competence of the intended specialist of socionomic specialties, we rely on the theory of social interaction, scientific research on activity as a form of active interaction of a man with the outside world, on activity as a social way of being, a certain type of the attitude to the world. Determination of leading socially significant motives (self-realization of personal potential, social vocation, social significance sense of professional activity, self-expression and self-determination, possibility to express oneself in the system of social relations) and value orientations, which act as the driving force of personality development, identified the motivational and value component of the social competence structure. Consideration of reflection as a quality of personality, providing self-movement and self-discovering, the mechanism of self-development and self-expression of the person, in the course of which the subject becomes the object of his observation, reflection, analysis, self-discovering, allowed to distinguish the reflective

component in the structure of social competence.

Considering that the personal component of social competence is represented by a spectrum of stable characteristics of cognitive, communicative, emotional-volitional, intellectual, spiritual spheres of personality, it is specifically represented in the content of all these mentioned components.

The definition of content components is based on the main goals of vocational education, the structural presentation of social and personal experiences, as well as the main activities.

Keywords: *social competence, future specialists of socio-economic specialties, structure of social competence, cognitive component of social competence, active-communicative component of social competence, motivational and value component of social competence, reflexive component of social competence.*

У світлі вимог компетентнісного підходу, який виступає внутрішнім механізмом оновлення змісту вітчизняної освіти у відповідь на мінливу соціально-економічну реальність, на перший план висувається завдання формування соціальної компетентності майбутнього фахівця, що дозволяє успішно організовувати професійну діяльність у широкому соціокультурному контексті. Проблеми формування соціальної компетентності майбутнього фахівця соціономічних професій є відображенням провідних тенденцій сучасного світу, що стимулюють пошук таких його підстав, які забезпечують ефективні соціальні умови життя людини, забезпечують особистісну комфортність, професійну затребуваність, успішність у всіх сферах життєдіяльності.

Проблеми впровадження компетентнісного підходу розглядається в багатьох сучасних публікаціях вчених і фахівців різних областей наукового знання і практичної діяльності. Серед них можна виділити роботи А. Андрєєва, І. Зимньої, В. Кременя, Г. Селевка, О. Овчарук, О. Пометуна, Дж. Равена, О. Савченка, А. Хуторського та ін. Окремі питання формування різних видів компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей дослідили вчені: Т. Армаш, Д. Бобилев, І. Лов'янова (соціально-технологічна компетентність); І. Шумілова (загальнокультурна компетентність); Л. Вольнова, Е. Жежера, Л. Курінна, А. Мурзіна, Н. Чернуха (соціокультурна компетентність); О. Гуренко, А. Купавська, О. Ткаченко (етнокультурна компетентність); О. Боровець, Д. Зеленська, Ю. Кулінка, Л. Платаш, С. Скворцова, А. Ткачук (професійно-педагогічна компетентність); І. Козич (конфліктологічна компетентність); С. Безушко, О. Сас (життєва компетентність); А. Большукіна (управлінська компетенція); В. Прошкін (дослідницька компетентність); Н. Султанова (етична компетентність); Ю. Зенькович (ціннісні компетенції) та ін. Цей напрям наукових розвідок продовжується в роботах науковців в аспекті оперування поняттями компетентність з позиції спроможності особистості сприймати і відповідати на індивідуальні потреби й соціальні вимоги. Однак, структура соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей як окремий феномен потребує вивчення і уточнення.

У контексті нашого дослідження нами було сформульовано авторське визначення поняття «соціальна компетентність майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей», на яке ми спиралися, виокремлюючи компонентний склад зазначеного феномену як інтегративну якісну категорію, особистісного новоутворення, що з'єднує в собі ціннісне розуміння соціальної дійсності, конкретні якості особистості, здібності, соціальні знання, уміння як керівництво до дії, суб'єктну готовність до застосування соціального досвіду в головних сферах діяльності людини, здатність здійснювати соціально перспективні перетворювальні впливи, аналізувати їх наслідки. У дослідженнях соціальної компетентності особистості особливо виділяються її

мотиваційні, ціннісні, емоційно-вольові, когнітивні, змістові, оціночні, діяльнісні, поведінкові компоненти, що відображають усвідомленість переконань, мотивів, здатність ефективно і результативно взаємодіяти, набувати соціальні вміння в умовах конструктивної перетворювальної діяльності в соціумі, здійснювати багатопланову систему оцінки, орієнтовану на співпрацю і вироблення соціального кута зору, володіти способами поведінки і освоювати різних поведінкових сценаріїв.

Уважаємо, що визначення структури соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей базується передовсім на теорії соціального розвитку особистості, яка розглядає її як сукупність стабільних і одночасно динамічних характеристик, обґрунтовує сенс соціального розвитку людини – від самовиховання, рефлексії, самооцінки, самоствердження до самосвідомості, соціальної відповідальності, інтеріоризованих соціальних мотивів, потреби в самореалізації своїх можливостей, суб'єктивного усвідомлення себе самостійним членом суспільства, розуміння свого місця й призначення в ньому, що відбувається відповідно до особливих внутрішніх закономірностей, виступає як специфічна форма соціального руху, соціального розвитку, субстратом якого є інтегрована соціальна сутність індивіда. Соціальний розвиток людини є самодостатнім явищем, що має особливі сутнісні характеристики й специфіку процесу розгортання і становлення. Говорячи про концепцію розвитку особистості, ми поділяємо позицію Л. Хьелла і Д. Зіглера, які стверджують, що належність до тієї чи тієї культури за допомогою соціалізації призводить до нормативних моделей у мисленні, емоціях і поведінці [12]. Цей ракурс вивчення сутності соціального розвитку майбутнього фахівця дозволяє усвідомити як розвивати соціальність як самостійний компонент соціальної компетентності особистості; як усвідомити свої соціальні якості і розвинути, зміцнити ті з них, які відображають сутнісні особистісні прояви. Соціальний розвиток має різний характер прояву, свої особливі аспекти, зв'язані з виявленням його специфічних закономірностей, таких як свідоме цілепокладання, формування внутрішньої позиції суб'єкта, його розвиток у процесі діяльності, оволодіння соціальним досвідом, соціальне пізнання, організація суспільної взаємодії, формування «Я-концепції» та ін. [11].

Виходячи з тлумачення соціальної компетентності особистості як спектру інтеграційних категорій, зміст яких включає в себе сукупність знань про соціум і особистість, систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, що дозволяють адекватно адаптуватися й приймати рішення. З'ясування структури соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей має здійснюватися з урахуванням їхніх можливостей і потреб у вивченні соціального досвіду, соціальної реальності, всього репертуару реальних соціальних проблем на основі положень теорії соціального пізнання, адже будь-яке пізнання соціальне, оскільки воно виникає і функціонує в суспільстві і детерміноване соціально-культурними причинами. На думку Г. Андреевої, зазначена теорія пояснює як окремі елементи соціальних проблем, так і сприяє розумінню процесу загалом; ініціює людину на певні дії для зміни соціальної ситуації, тим самим виконуючи свою роль у відтворенні або конструюванні світу; змушує осмислювати більш широке коло проблем, порівнювати їх розв'язання в різних ситуаціях [1, с. 41].

Підтвердження цих ідей знаходимо у Н. Кентора і Дж. Кільстрома, які вважають,

що кращому розумінню змісту і форми соціального знання, соціальних завдань і цілей сприяє соціальний інтелект. На їх думку, соціальний інтелект сприяє розв'язанню проблем соціального життя. Вчені вважають, що соціальний інтелект містить не тільки знання про соціальний світ, про людей, про себе, а й передбачає вміння трансформувати цю інформацію, використовувати її в роботі, конструювати події і планувати дії [13]. Важливою в контексті нашого дослідження є усвідомлення соціального інтелекту в системі соціального розвитку особистості, механізмом формування якого виступає соціалізація, адже соціальний інтелект слід розцінювати як особливу здатність людини, яка формується в процесі її діяльності в соціальній сфері, у сфері спілкування й соціальних взаємодій.

Як уважає В. Куніцина, соціальний інтелект виступає засобом пізнання соціальної дійсності, своєю чергою соціальна компетентність є результатом цього пізнання [5, с. 53]. Підтримуючи цю позицію, наголосимо, що соціальний інтелект є одним із провідних компонентів успішності включення людини в соціальне життя суспільства, становлення майбутнього фахівця соціономічної сфери, дозволяє постійно вдосконалюватися, швидко адаптуватися до мінливих умов і вимог суспільства, глибше розуміти партнера із взаємодії і спілкування, прогнозуючи його і свою поведінку, створює сприятливі передумови для саморозкриття, самореалізації, самодостатності й толерантності особистості. Зауважимо, що соціальна компетентність виявляється не тільки в знаннях і розумових навичках, а й у здатності оперування знаннями, користування правилами інтерпретації, ефективності й адекватності в різних проблемних ситуаціях.

Для орієнтації в соціальних проблемах суспільства майбутнім фахівцям соціономічної сфери необхідний розвиток певного рівня соціальної грамотності, яку зв'язуємо з розумінням повсякденності й уміннями вчитися мистецтву жити і конкретизуємо її зміст через обізнаність у соціальних діях і їх адекватності конкретній ситуації, знань про особливості соціального середовища, характер вимог, які висуваються спільнотою до особистості. У наукових працях С. Абрамової, Д. Воронцова, А. Куратова, М. Люшина, І. Сиротіна та ін. наголошується, що відсутність необхідного обсягу соціальних знань і умінь, несформованість відповідних навичок веде до труднощів соціальної адаптації, не дозволяє правильно застосовувати систему когнітивних правил відповідно до вимог конкретного соціуму й ситуації, продуктивно розв'язувати соціальні проблеми, гармонізувати відносини з оточуючими людьми. Тому, розглядаючи соціальну грамотність як певний ступінь володіння соціальними навичками, здатність виконувати соціально значимі дії, уважаємо її важливою ціннісно обумовленою якісною характеристикою, що забезпечує належну соціальну адаптацію, комунікацію, життєву орієнтацію майбутнього соціономіста.

Узагальнення наукових позицій дослідників свідчить, що провідним аспектом у структурі соціальної компетентності виступають пізнавальна діяльність фахівця, розвинений соціальний інтелект і соціальна грамотність, які слугують усвідомленню існуючих і створенню нових ідей, поглядів, уявлень, моделей професійного функціонування, забезпечують відхід від усталених стереотипів розв'язання соціальних проблем і оволодіння новими способами професійної самореалізації. Викладені вище ідеї дали нам підстави визначити одним із складових соціальної компетентності майбутнього фахівця соціономічної сфери *когнітивний компонент*, який

інтерпретується як отримання, переробка, зберігання й мобілізація інформації для раціонального розв'язання професійних завдань.

Розвиток діяльності є умовою соціального розвитку особистості. У процесі діяльності людина освоює знання, вміння, набуває навичок, привласнює людський досвід, засвоює норми людських взаємин, включається в систему цих відносин, асоціюючи себе із суспільством, що забезпечує формування її соціальної компетентності. Обґрунтовуючи структуру соціальної компетентності майбутнього фахівця соціономічних спеціальностей, ми спираємося на дослідження С. Рубінштейна про діяльність як форму активної цілеспрямованої взаємодії людини з навколишнім світом [9], Д. Фельдштейна про діяльність як соціальний спосіб існування, який базується на взаємодії двох сторін діяльності, зв'язаних з освоєнням предметного світу і світу відносин між людьми [10, с. 87], О. Леонтєва про діяльність як певний тип ставлення людини до світу і до інших людей [7, с. 299]. Соціальна сутність діяльності зумовлює формування соціальних відносин майбутнього фахівця, його суб'єктивного світу, конкретизується через освоєння соціальних зв'язків, діяльності із засвоєння норм людських взаємин на основі соціальної взаємодії. У контексті нашого дослідження, сутність соціальної взаємодії майбутнього фахівця соціономічних спеціальностей полягає в його здатності визначати цілі; вміння аналізувати соціальні ситуації, діяти відповідно до особистої й громадської користі; вміння здійснювати пошук і обмін інформацією; розробляти програми взаємодії, моделювати їх у практичних формах, реалізовувати в конкретній діяльності.

Професійна діяльність майбутніх соціономістів характеризується участю в соціальній творчості як внутрішньо необхідній для соціального суб'єкта позитивній діяльності; діями, що викликають зміни в матеріальних і духовних умовах життя суспільства і суспільних відносинах; соціальною активністю. Для нашого дослідження є значущими висновки вітчизняних і зарубіжних науковців про те, що соціальна активність – найбільш загальна характеристика особистості, яка реалізується у соціальній поведінці й соціальній діяльності, є способом існування особистості, заснованому на її свідомому прагненні до зміни соціальних умов і формування власних якостей і є невід'ємною характеристикою професійної діяльності майбутнього фахівця соціономічних спеціальностей.

У сучасному суспільстві комунікація і спілкування як способи соціальної взаємодії виступають у різних якостях: це передусім передача інформації, взаємообмін емоціями, трансляція досвіду, навчання, соціалізація. Найважливішою особливістю комунікації й спілкування є те, що вони виступають соціально-регульовальними і соціально-конструювальними факторами. Це проявляється в тому, що комунікативний аспект професійної діяльності майбутнього фахівця соціономічних спеціальностей є способом соціальної організації і згуртування індивідів і разом з тим способом розвитку самих цих індивідів, які створюють стійкі міжособистісні зв'язки.

І. Зимня розділяє компетенцію, що відноситься до соціального впливу людини і соціальної сфери на компетенцію соціальної взаємодії і компетенцію в спілкуванні [3, с. 27]. Комунікативна складова компетенцій майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей виконуючи соціалізувальну, стабілізуючу, цивілізаційну функції, є необхідною умовою успішної діяльності і передбачає вміння орієнтуватися в ситуаціях професійного спілкування, володіти його вербальними і невербальними засобами,

встановлювати емоційний і діловий контакти і досягати мети комунікації в процесі професійної взаємодії, відображає рівень розвитку комунікативних зв'язків з іншими людьми, що забезпечує оволодіння соціальною реальністю за допомогою комунікативних механізмів і дає можливість ефективно впливати на свою поведінку і поведінку інших у комунікативному середовищі.

Ознакою соціально-компетентної діяльності, і в той же час умовою її формування є діалогічна взаємодія, яка визначається відношенням рівності прав суб'єктів і взаємним особистісним визнанням, що дає підстави визначити **діяльнісно-комунікативний компонент** соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей.

Виходячи з принципу єдності особистості і діяльності, розробленого такими вченими, як О. Бодальов, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, Т. Титаренко, Д. Узнадзе та ін., зауважимо, що особистість проявляє себе в активності через мотиви, які є внутрішньою детермінацією діяльності, її спонукальним компонентом. При розв'язуванні питання про рушійні сили розвитку особистості в контексті теорії соціального розвитку відбувається перехід від розгляду людини як об'єкта соціального розвитку до вивчення мотивації розвитку і різних проявів активності індивідуальності як суб'єкта діяльності. Потреби в спілкуванні, враженнях, відносинах, пошуковій активності мають в якості мотивуючого джерела сам факт взаємодії суб'єкта зі світом [2]. Мотивація є глибоко особистісним утворенням. Мотиви забезпечують особистості її активну сутність, здатність перетворювати навколишній світ, є механізмом відповідальності особистості за свої вчинки, поведінку. З погляду вченого, механізм спрацьовує з огляду на обставини відображення культури в мотиві, можливості когнітивної обробки всіх спонукань.

Мотиваційна сфера, відповідно до досліджень В. Асєєва, Л. Божович, Б. Додонова, А. Маслоу, Е. Савонько, є складною системою й розуміється як проміжна, опосередкована ланка між природною організацією людини і її діяльністю активністю в системі соціальних відносин, які обумовлені стереотипами, ролями й соціальними нормами, намірами, ідеалами, що детермінують поведінку й діяльність людини.

Для розуміння сутності мотиваційної сфери майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей необхідно передусім розглянути соціальні зв'язки й відносини з іншими людьми, з огляду на те, що ця сфера формується й під впливом життя суспільства – його норм, правил, ідеології, політики та ін. Особливої уваги заслуговують соціально значущі мотиви, властиві майбутнім фахівцям соціономічних спеціальностей, які є лояльними до групових стандартів, визнають і захищають соціальні інтереси, які усвідомлюють відповідальність перед соціумом, володіють почуттям обов'язку. Згідно з дослідженнями Т. Алексєнко, О. Климентович, О. Решетникової, до провідних соціально значущих мотивів відносять:

- самореалізацію особистісного потенціалу, прояв здібностей і можливостей, усвідомлення людиною власного внутрішнього потенціалу, визначення особистої місії, вибору життєвого шляху;
- суспільне покликання, почуття соціальної значущості професійної діяльності, отримання позитивного підкріплення з боку оточуючих, відчуття причетності до загальнокорисної справи. Основою даної мотивації є потреба людини у високій самооцінці і в оцінці з боку оточуючих, що корелює напрями особистісного зростання.

– самовираження й самовизначення, можливість проявити себе, заявити про свою життєву позицію, знайти своє місце в системі суспільних відносин, висловити своє внутрішнє «Я», реалізацію потреби в усвідомленні власної індивідуальності, утвердження в життєвих цінностях, унікальності свого внутрішнього світу і бажанні виконувати в суспільстві роль відповідно до своєї індивідуальності.

У цьому розумінні діяльність майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей завжди соціальна, предметна і свідома. Успішність освоєння і збагачення соціально значущих мотивів залежить від соціальної ситуації розвитку, яка з метою формування соціальної компетентності особистості може моделюватися й імітувати окремі процеси життєдіяльності, відображаючи соціальне середовище розвитку.

Основою соціально значущих мотивів є соціально-ціннісна діяльність, що спонукає, регулює, спрямовує поведінку особистості. Розвиток і збагачення соціально значущих мотивів майбутніх соціономістів визначається змістом ціннісно-орієнтаційної діяльності, а її зовнішній прояв визначається спрямованістю особистості на зовнішнє оточення. Координація компонентів мотиваційної сфери майбутніх фахівців здійснюється завдяки системі цінностей як вираження базових потреб і розглядається як соціально-детермінована спрямованість на цілі і засоби діяльності.

При формуванні соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей ціннісні орієнтації виступають як рушійні сили розвитку його особистості. Вони є стрижневим утворенням, яке визначає цілісність, активну соціальну позицію людини. Зазначені позиції дали змогу виділити **мотиваційно-ціннісний** компонент структури соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, який містить соціально значимі мотиви, що визначаються прагненням до задоволення соціальних потреб особистісного зростання, самовдосконалення і самоактуалізації, одночасно з потребою в результативності діяльності, соціальні цінності толерантності й довіри, гуманістичні установки, цінності спілкування і просоціальної поведінки.

У сучасних наукових дослідженнях рефлексія розглядається як: якість особистості, що забезпечує саморух і самопізнання (О. Леонтьєв); механізм саморозвитку і творчого самовираження особистості (Л. Виготський); вид пізнання, у процесі якого суб'єкт стає об'єктом свого спостереження, роздумів, аналізу власного стану (Л. Орбан-Лембрик); здатність спрямовувати свою діяльність на самопізнання (Ю. Романенко). Дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців (Г. Блумер, Э.Гоффман, О. Крюкова, О. Малихін, Т. Опалюк, П. Штомпка та ін.) базується на тому, що соціальний розвиток особистості детермінований соціальною рефлексією. Так, О. Крюкова зазначає, що розвиток людини як особистості здійснюється в процесі присвоєння соціального досвіду через кумуляцію та інтеграцію всього різноманіття соціальних відносин, при все більш свідомій регуляції власної життєдіяльності, при затвердженні дієвої соціальної позиції. У зв'язку з цим, наголошує вчена, при вивченні умов, механізмів соціального розвитку особистості первинного значення набуває виявлення особливостей соціальної рефлексії [4]. У соціальному контексті рефлексія – це не тільки саморозуміння, самопізнання, вона включає в себе такі процеси, як розуміння і оцінка іншого індивіда. З її допомогою досягається співвіднесення своєї свідомості, цінностей, думок з цінностями, думками, відносинами інших людей, групи, суспільства, має широку практичну значимість, здійснюється у взаємодії між

соціальними групами і суб'єктами, реалізується в системі суспільних відносин, тим самим дозволяє регулювати соціальні процеси. Соціальна рефлексивність характеризується з погляду критеріїв соціальності в характеристиках самосвідомості особистості як суб'єкта соціальної дії і соціальної творчості. У цьому контексті соціальна рефлексія є особливим способом осмислення й усвідомлення як об'єктивної дійсності, так і усвідомлення, оцінки й самооцінки особистістю самої себе в цій дійсності.

Для визначення теоретичних засад процесу формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей важливим є висновок, висловлений у науковому дослідженні О. Ткач [6], яка визначає соціальну рефлексію як спрямованість суб'єкта до відображення, усвідомлення і розуміння уявлень інших людей про нього і його діяльність. Така рефлексія може розглядатися як здатність сприймати чужі і транслювати свої емоції, оцінювати ставлення людей один до одного і передбачати поведінкові реакції інших людей. Соціальна рефлексія є самовідображенням професійної і життєвої позиції майбутніх соціономістів, зв'язана з різними сторонами життя особистості й суспільства. Передовсім, вона має відношення до цілеспрямованого формування особистості, яка формується під впливом соціальних умов, соціальної затребуваності і соціальних цінностей, що виступають як певні загальні стереотипи. Але водночас, особистість формується відповідно до індивідуального для кожного фахівця особистісного проекту на основі її індивідуальності.

Рефлексія як важливий аспект соціальної компетентності фахівців проявляється у прагненні й умінні людини подивитися на себе очима інших людей, оцінити себе. Найбільш значущими є механізми цієї рефлексії у професійному мисленні представників соціономічних професій. Їхня соціальна рефлексія, тобто прагнення до сприйняття себе очима іншої людини, до аналізу і осмислення своїх дій, учинків, особистісних якостей, урахування уявлень про те, як вони сприймаються іншими, стає дієвим чинником особистісного і професійного становлення, саморозвитку. Фахівець, який прагне вибудувувати свої відносини з людьми на основі рівноправної співпраці, знаходиться по відношенню до процесу взаємодії у рефлексивній позиції, що дозволяє аналізувати вчинки й дії інших і свої власні. Така особистісно-орієнтована позиція є джерелом саморозвитку майбутніх соціономістів і допомагає їм розуміти внутрішній світ і мислити з позиції іншої людини. Отже, рефлексія в соціономічній сфері професійної діяльності включає співвіднесення своєї свідомості і цінностей з думками, цінностями і відносинами інших людей, колег, суспільства, нарешті – із загальнолюдськими.

З огляду на, те що домінантою професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей є розвиток їхньої особистості, самореалізація, а розвиток – процес внутрішній, давати оцінку його результатів слід передусім самим суб'єктам через самоспостереження, самоусвідомлення, самоаналіз, тобто через механізм рефлексії, вважаємо за необхідне виділити у структурі соціальної компетентності **рефлексивний компонент**.

У сучасних наукових дослідженнях, присвячених аналізу змісту соціальної компетентності, відображені погляди вчених (О. Варецької, М. Гібш, С. Гончарова, В. Ковальчук, Г. Парфьонові, Н. Сажині, М. Форверг, В. Шахрай, Х. Шредер та ін.) про те, що сутність соціальної компетентності не може бути зведена лише до набору

певних знань, операційних умінь і схем організації людиною своєї соціальної позиції, поведінки і спілкування, а вимагає звернення до особистості суб'єкта соціальної взаємодії у всьому різноманітті її характеристик. Як наслідок, у модель компетентності активно включаються різні особистісні якості. Так М. Гібш (H. Niebsch), М. Форверг (M. Vorverg) і Х. Шредер (H. Schröder) вважають, що особистісні характеристики безпосередньо визначають структуру соціальної компетентності людини. У ролі провідних ними виділяються чотири особистісних змінних: комунікабельність, що визначає комунікативний потенціал особистості; рішучість у створенні відносин, яка зумовлює готовність до спілкування; впливовість, що відображає ступінь розвитку здатності впливати на оточуючих; розвиненість «Я-концепції», що трактується як пізнавально-емоційний образ, ядром якого є самоповага [14; 15]. Перелік особистісних якостей, які носять інтегральний характер важливих з погляду продуктивності соціальної взаємодії наводить і відомий польський психолог Е. Мелібруда [8]. Серед них автор виокремлює емпатію, доброзичливість, автентичність, конкретність, ініціативність, безпосередність, відкритість, конфронтацію, самопізнання.

Спираючись на ці позиції, можна виділити основні особистісні якості, що розвиваються у процесі формування соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей: спрямованість на іншу людину; пріоритетну орієнтацію на позитивні якості в іншій людині; вміння аналізувати вчинки людини і прогнозувати її поведінку в різних ситуаціях; здатність до інтуїції; соціальна уява; здатність співпереживати іншим людям; загальна моральна вихованість людини; творчість, що виражається в умінні вибирати по відношенню до іншої людини найбільш адекватний спосіб поводження з нею. У зв'язку з тим, що особистісна складова соціальної компетентності представлена спектром стабільних характеристик пізнавальної, праксеологічної, комунікативної, емоційно-вольової, інтелектуальної, духовної сфер особистості, вона специфічно представлена в змісті кожного із зазначених вище компонентів.

Отже, аналіз наукових джерел, які сприяли загальнонауковому осмисленню й фундаментальному трактуванню суспільних, освітніх, соціальних, соціально-педагогічних явищ, змісту професійної діяльності фахівців соціономічних спеціальностей дозволив трактувати структуру соціальної компетентності як особливий полікомпонентний конструкт, що утворився в результаті синтезу особливих взаємозумовлених і взаємозв'язаних елементів. Становлення кожного компонента, що входить у структуру соціальної компетентності, зв'язане з формуванням її характеристик і властивостей як частини цілісної системи. Кожен компонент має своє змістове наповнення:

– *мотиваційно-ціннісний компонент* – соціально значимі мотиви і цінності самореалізації в суспільстві (мотиви досягнення, самореалізації в соціально значимій діяльності, осмисленість життя), здатність до їхнього узгодження, стійка позитивна мотивація фахівця соціономічних спеціальностей як носія професійно-моральних цінностей, ставлення до професії як цінності, розуміння й переживання її значущості як для суспільства, так і для власного розвитку, здатність самостійно ставити цілі соціо професійної діяльності і досягати їх, прагнення до вольового напруження при досягненні цих цілей, усвідомлення й переживання власної відповідальності за відтерміновані соціально обумовлені результати своєї професійної діяльності,

сформованість особистісних якостей, що забезпечують самореалізацію індивіда, прагнення до задоволення соціальних потреб особистісного зростання, самовдосконалення і самоактуалізації одночасно з потребою в результативності діяльності, соціальні цінності як вищий рівень диспозиційної структури особистості, спрямованості цілей її життєдіяльності і засобів їх досягнення, гуманістичні установки, цінності спілкування і просоціальної поведінки;

– *когнітивний компонент* – система міждисциплінарних знань у сфері теорії, методології, технологій, методів соціальної взаємодії із самим собою (самовиховання, саморозвиток), з іншими людьми для оптимального розв’язання соціально значущих завдань; для якісного й багатофакторного аналізу соціальної проблемної ситуації, розвиненість соціального інтелекту (соціальні знання, їх структурованість, адекватність ситуації), знань про свою фізичну, психологічну й соціальну сутність, а також подібні знання про інших людей, про правила міжособистісної взаємодії, здатність пізнавати і розуміти себе, іншу людину, специфіку ситуації міжособистісної взаємодії, розвиток соціальної уважності й пам’яті, соціального мислення й уяви, соціальної інтуїції, соціального прогнозування;

– *комунікативно-діяльнісний* – соціальні вміння, навички соціальної поведінки, що включають продуктивні прийоми виконання соціально значимої діяльності; способи ефективної міжособистісної взаємодії і навички конструктивної поведінки у складних життєвих ситуаціях, вербальні й невербальні засоби спілкування, уміння реалізовувати на практиці правила міжособистісної взаємодії, формувати план соціальної взаємодії і здійснювати його на основі наявних соціальних навичок, орієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що заснована на знаннях і чуттєвому досвіді, здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими, завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища, комунікативна толерантність, що передбачає готовність до прийняття різноманіття світу й індивідуальності партнера зі спілкування;

– *рефлексивний компонент* – здатність аналізувати себе, свої почуття, інтереси, настрої, причинно-наслідковий зв’язок своєї поведінки і вчинків, визначати помилки і успіхи, усвідомлення цілей і завдань соціально-спрямованої діяльності, її ціннісно-сміслові пріоритети, ступінь власної активності, зацікавленості, ставлення до результатів власної діяльності, здатність брати відповідальність за рішення, співвідносити результати з метою діяльності, здатність відчувати емоційний стан, розуміти причини поведінки іншого суб’єкта взаємодії; враховувати їх у своїй поведінці; прогнозувати перспективи свого розвитку, здатність до осмислення або переосмислення власного досвіду, знань про себе, почуттів, оцінок, думок, відносин та ін.

Отже, визначення змістових компонентів ґрунтується на головних цілях професійної освіти, структурному поданні соціального досвіду і досвіду особистості, а також основних видах діяльності майбутнього фахівця соціономічних спеціальностей, що дозволяють йому оволодівати соціальним досвідом, отримувати навички життя і практичної діяльності в сучасному суспільстві. Кожен із зазначених компонентів є самостійним елементом і одночасно взаємозв’язаний з іншими.

Результати аналізу наукових джерел щодо проблеми дають змогу визначити структуру соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, яку складають когнітивний, діяльнісно-комунікативний, мотиваційно-ціннісний і

рефлексивний компоненти, змістове наповнення яких відображає особливості професійної діяльності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей, її соціальну спрямованість, обумовлює володіння системою знань про соціальну дійсність, складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових і нетипових ситуаціях, що дозволяє швидко й адекватно адаптуватися, приймати компетентні рішення, що сприяють розв'язанню соціальних проблем.

Перспективою подальших наукових досліджень вважаємо розробку критеріальної бази соціальної компетентності майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г. М. Социальное познание и социальные проблемы. *Национальный психологический журнал*. Москва, 2013. № 1(9). С. 39–49.
2. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. Москва: Смысл; Академия, 2010. 448 с.
3. Зимняя И. А. Единая социально-профессиональная компетентность выпускника университета: понятие, подходы к формированию и оценке: раздаточный материал для проведения занятий. Москва: Государственный технологический университет «Московский институт стали и сплавов» (МИСиС), 2008. 54 с.
4. Крюкова О. В. Соціальна рефлексія як складова соціального розвитку особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 16. С. 636–647.
5. Куницына В. Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение. *Теоретические и прикладные вопросы психологии*. СПб., 1995. Вып. 1, ч. 1. С. 48–61.
6. Курінна Л. Структура соціокультурної компетентності майбутніх соціальних працівників. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. Вип. 6(90). С. 86–96.
7. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики: монография. 4-е издание. Москва: Издательство Московского университета, 1981. 584 с.
8. Мелибруд Е. Я – Ты – Мы: Психологические возможности улучшения общения. Москва: Прогресс, 1986. 256 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 712 с.
10. Фельдштейн Д. И. Социальное развитие в пространстве времени детства. Москва, 1997. 160 с.
11. Фельдштейн Д. И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*. 1985. № 6. URL: <http://www.voppsy.ru/issues/1985/856/856026.htm>
12. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер, 2008. 608 с.
13. Cantor N., Kihlstrom J. Personality and social intelligence. New Jersey, 1987. 290 p.
14. Hiebsch H., Vorverg M. Sozialpsychologie. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1979.
15. Schneider B. H. Children's Social Competence in Context: The Contributions of Family, School and Culture. Pergamon Press, 1993. 202 p.

REFERENCES

1. Andreeva, G. M. (2013). Social'noe poznanie i social'nye problemy. *Nacional'nyj psihologicheskij zhurnal – National Psychological Journal, Issue 1(9), 39–49* [in Russian].
2. Asmolov, A. G. (2010). Psihologija lichnosti: kul'turno-istoricheskoe ponimanie razvitija cheloveka. Moskva: Smysl; Akademija [in Russian].
3. Zimnjaja, I. A. (2008). Edinaja social'no-professional'naja kompetentnost' vypusknika universiteta: ponjatije, podhody k formirovaniju i ocenke: razdatochnyj material dlja provedenija zanjatij. Moskva [in Russian]
4. Kriukova, O. V. (2012). Sotsialna refleksija yak skladova sotsialnoho rozvytku osobystosti [Social reflection as a component of social development of the individual]. *Problemy suchasnoi psyhologhii – Problems of modern psychology, Issue 16, 636–647* [in Ukrainian].
5. Kunicyna, V. N. (1995). Social'naja kompetentnost' i social'nyj intellekt: struktura, funkicii, vzaimootnoshenie [Social competence and social intelligence: structure, functions, relationships].

- Teoreticheskie i prikladnye voprosy psihologii – Theoretical and applied questions of psychology, Issue 1, 48–61 [in Russian].*
6. Kurinna, L. (2019). Struktura sotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv. [Structure of socio-cultural competence of future social workers]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini –Pedagogical sciences: theory, history, innovative tekhnologii, Issue 6(90), 86–96 [in Ukrainian].*
  7. Leont'ev, A. N. (1981). Problemy razvitija psihiki. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
  8. Melibruda, E. (1986). Ja – Ty – My: Psihologicheskie vozmozhnosti uluchshenija obshhenija. Moskva: Progress [in Russian].
  9. Rubinshtejn, S. L. (2000). Osnovy obshhej psihologii. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
  10. Fel'dshtejn, D. I. (1997). Social'noe razvitie v prostranstve vremeni detstva. Moskva [in Russian].
  11. Fel'dshtejn, D. I. (1985). Psihologicheskie zakonomernosti social'nogo razvitija lichnosti v ontogeneze. *Voprosy psiholog, Issue 6.* URL: <http://www.voppsy.ru/issues/1985/856/856026.htm> [in Russian].
  12. H'ell, L., Zigler, D. (2008). Teorii lichnosti. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
  13. Cantor, N., Kihlstrom, J. (1987). Personality and social intelligence. New Jersey.
  14. Hiebsch, H., Vorverg, M. (1979). Sozialpsychologie. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften [in English].
  15. Schneider, B. H. (1993). Children's Social Competence in Context: The Contributions of Family, School and Culture. Pergamon Press [in English].